

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЙНИХ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі перекладу біблеїзмів як особливого виду інтертекстуальних елементів з однієї мови на іншу. У ході дослідження з'ясовано, що таке інтертекстуальність в літературі, чому вона є важливою для розуміння смислового плану твору. Розглянуто праці філологів, які зробили внесок у вирішення цієї наукової проблеми, а також дослідників, які розглядали явище біблійних інтертекстуальних елементів; зроблено спробу узагальнити стратегії і тактики перекладу біблеїзмів. Установлено, що в загальному переклад біблеїзмів зводиться до двох основних стратегій: очуження та одомашнення біблеїзмів. Серед основних тактик перекладу біблійних інтертекстуальних елементів виділяють еквівалентний / аналоговий переклад, заміну, додавання, відкидання чи пропущення біблеїзму, антонімічний та описовий переклади.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстуальний елемент, біблеїзм, стратегії й тактики перекладу, одомашнення та очуження біблеїзмів.

THE PROBLEM OF TRANSLATING BIBLICAL INTERTEXTUAL ELEMENTS

Summary. The article deals with the issue of translating biblical expressions as a special kind of intertextual elements from one language into another. It has been determined what the phenomenon of intertextuality in literature is and why it is so important for grasping the meaning of a literary work. Intertextuality is understood as the theory of textual interaction or intertextual relations within a certain text. It is the influence of the already existing literary works on the given text and their reflection in it. While analyzing the text, it is important to identify an intertextual element which sends the reader to the source text (prototext) and helps to understand the sense of the given text. It is difficult to recognize an intertextual element in a literary work as a translator should have good background knowledge. Apart from being identified in the source text, an intertextual element must be translated in the right way for it influences an author's style and intention, carries additional symbolic and semantic meaning, especially when it belongs to the world semiosphere, like biblical expressions, for instance. The article examines the works of philologists contributing to the solution of the scientific problem of intertextuality as well as of researchers studying the phenomenon of biblical intertextual elements. The attempt to generalize the strategies and tactics of translating biblical expressions has been made. It has been found out that in general the translation of biblical expressions is based on two main strategies: alienation and domestication of biblical expressions. Among the main tactics of translating biblical intertextual elements, equivalent / analog translation, replacement, addition, rejection or omission of a biblical expression, antonymic and descriptive translations are defined.

Keywords: intertextuality, intertextual element, biblical expression, strategies and tactics of translation, domestication and alienation of biblical expressions.

Постановка проблеми. Аналізуючи літературний твір, визначаючи його ідейну суть, важливо звертати увагу на концептуальний, образний, композиційний, наративний, часопросторовий, естетичний плани, а також на мову художнього твору. Використання тих чи інших лексичних засобів може відігравати чималу роль у трактуванні смислу, який прагне донести до читача автор.

Літературознавці, які займалися дослідженням аналізу художніх творів, зокрема М. Бахтін, Ф. де Сосюр, Ю. Крістева, Р. Барт, М. Грессе, Ж. Женетт, Н. Фатеева, М. Ріффатер виявили, що для того, щоб зрозуміти семантику, символіку та зміст твору, потрібно прочитувати текст нібито на тлі низки інших творів з огляду на те, що певні їх елементи можуть втілюватись у цьому творі. Вони можуть проявлятися у різних формах (алюзіях, ремінісценціях, цитуваннях, епіграфіях, переказах, запозиченнях сюжетів, образів, манери викладу тощо), допомагати глибше осягнути зміст написаного, іноді й значно змінюючи смислове навантаження твору або ж вказуючи, у якому саме ключі слід сприймати й трактувати

текст. Іноді такі елементи можуть набувати ще й нового – часто навмисне модифікованого самим же автором – значення. Наявність таких запозичених з інших творів елементів, їх використання в тому чи іншому художньому творі носить у літературі назву **інтертекстуальності**.

Інтертекстуальність – не нове для літератури явище. Його ознаки були помітні ще в античні часи та в епоху Відродження [7, с. 32], однак найбільшого виявлення воно набуло саме в добу постмодернізму, коли текст перетворюється у гіпертекст, є різномірним, а його смисловий центр являє собою ацентричну множинність, стає полівалентним, фрагментарним [5], тобто складається з елементів, запозичених з інших текстів, які значно впливають на сприйняття та розуміння смислу твору.

Явище інтертекстуальності не є до кінця дослідженим, літературознавці трактують його по-різному. Дослідивши та проаналізувавши праці таких вчених, як М. Бахтін, Ю. Крістева, Н. Фатеева, Ж. Женетт, М. Фока, В. Воронкова та С. Швачко, Г. Денисова, Л. Статкевич та ін., ми дійшли висновку, що загалом інтертексту-

альність тлумачиться як теорія міжтекстових відношень або текстуальна інтеракція в межах певного тексту. Вона є взаємодією різних кодів, дискурсів чи голосів, які переплітаються в конкретному тексті. Це вплив уже існуючих літературних джерел на певний художній твір та їх відображення у ньому. При чому інтертекстуальність, за словами М. Фоки, розглядається у двох планах: у ширшому розумінні – це теорія безмежного тексту, де будь-який текст є інтертекстом, тобто сукупністю елементів вже існуючих текстів, незважаючи на те, свідомо чи несвідомо вони були використані автором; у вузькому розумінні про інтертекстуальність можна говорити лише тоді, коли автор свідомо посилається на попередні тексти [24, с. 11].

За Г. Денисовою інтертекстуальність виражається через такі види елементів (або ж інтертекстів), як [8, с. 112–128]:

- інтертексти, властиві світовій семіосфері, тобто належать до універсальної енциклопедії;
- інтертексти, властиві певній національній енциклопедії;
- інтертексти, що являють собою відмінну рису індивіда, є частиною індивідуальної енциклопедії;
- інтертексти, що використовуються як первинний засіб комунікації, які визначаються як стереотипні.

Особливої уваги серед вказаних вище груп інтертекстуальних елементів заслуговують ті, що належать до світової семіосфери, в нашому випадку біблійні, адже Біблія творить широке інтертекстуальне поле: її образи, сюжети, мотиви розпізнаються майже усіма читачами і слугують чудовим засобом для дослідження людської природи. Та однак розпізнати інтертекстуальні елементи, які запозичені з Біблії (як і, зрештою, всі інші типи інтертекстів), у конкретному тексті є не так легко, адже для цього читач повинен мати хороше фонові знання, бути достатньо начитаним. Для перекладача складність полягає ще й у правильній передачі того чи іншого інтертекстуального елемента (у тому числі біблійного) з мови оригіналу на мову перекладу, оскільки від цього залежить відповідність перекладу оригіналу, збереження стилю автора та його замислу. А це означає, що проблема перекладу інтертекстуальних елементів, особливо біблійних, зважаючи на їх полісемічність та глибокий філософський зміст, потребує особливої уваги та наукового підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняно незначна кількість філологів займалася дослідженням біблійних інтертекстуальних елементів. Серед них можна назвати таких, як: Є. Верещагін, Н. Климович, О. Дзера, А. Кремнева, М. Обнорська, Т. Клюкіна, О. Шкура, В. Гак та ін. Серед науковців, які робили спроби розглянути дане літературне явище, більш ґрунтовно систематизувати види біблійних інтертекстуальних елементів та подати способи й підходи до їх перекладу з однієї мови на іншу, можна назвати Н. Климович, О. Дзеру й Т. Клюкіну. Вони подали чи не найповніші класифікації біблійних інтертекстів, поділивши їх на види та досліджуючи на матеріалі різних текстів способи перекладу того чи іншого біблійного інтертекстуального елемента залежно від його виду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що єдиної класифікації біблійних інтертекстів, як і самих способів їх перекладу, запропоновано не було. Не існує й усталеного терміну для поняття «біблійний інтертекстуальний елемент». Деякі науковці пропонують свою власну назву й розуміння даних інтертекстів. Проблема перекладу біблеїзмів, як і інших інтертекстуальних елементів, загалом також не є до кінця дослідженою.

Мета статті полягає у спробі проаналізувати праці вчених, які займалися дослідженням явища біблійних інтертекстуальних елементів, та систематизувати отримані нами дані, а саме: встановити, як називають дані інтертексти й що вони позначають, узагальнити стратегії й тактики перекладу біблійних інтертекстуальних елементів з мови оригіналу на мову перекладу.

Виклад основного матеріалу. Не існує одного чіткого визначення поняття «біблійний інтертекстуальний елемент». Наприклад, Н. Климович стверджує, що це слова й вирази, які проникли в мову з тексту Біблії. За її словами деякі інші дослідники розуміють під біблійними інтертекстами фразеологічні одиниці й цитати із тексту Святого Письма або ж слова чи мовні звороти, запозичені з Біблії [13, с. 3–4]. На думку Є. Верещагіна, це слова, які або просто запозичені з Біблії, або попали під семантичний вплив біблійних текстів. Він зараховує до даного типу інтертекстуальних елементів і цілі біблійні вирази та фрази, а також стійкі словосполучення, що вийшли з Біблії [4, с. 97]. Такі ж лінгвісти, як: Кунін, Гак, Дубровіна, Булавина, Жолобова, Камінська, Кочкарьова, Іванова тощо – розуміють під такими інтертекстами фразеологічні одиниці, взяті з Біблії, та порізному їх називають, а саме: біблеїзм, біблійний фразеологізм, фразеологічний біблеїзм, фразеологізм біблійного походження [11, с. 2].

Опрацьовуючи наукові роботи, присвячені темі біблійних інтертекстуальних елементів, ми зробили висновок, що попри різноголосся трактування даного літературного явища, більшість вчених називає їх **біблеїзмами**. Однак О. Дзера, наприклад, називає такі інтертексти біблемами, розділяючи поняття біблема та біблеїзм: «Якщо біблеїзм є мовним виявом біблійної інтертекстуальності, то біблему вважаємо інтертекстуальною одиницею художнього мовлення» [9, с. 62–63]. Ми ж будемо притримуватися тої назви, яка найбільше фігурує в наукових працях – біблеїзм. Вважаємо, що до біблеїзмів слід зараховувати усі слова, вирази, фразеологізми, цитати, які увійшли в мову з Біблії.

Додамо, що залежно від форми лексичного вираження біблеїзми класифікують на власне біблеїзми-слова (або ж біблеїзми-власні імена), біблеїзми-реалії, біблеїзми-назви божественних істот, біблеїзми-назви біблійних книг чи окремих частин Біблії, біблеїзми-фразеологізми, біблеїзми-цитування, біблеїзми-вигуки, біблеїзми, які вживаються в англійській мові в латинській формі та яким відповідає російський біблеїзм у церковнослов'янській мові [16; 17; 27].

На думку Н. Климович, не можна чітко зафіксувати певні підходи щодо перекладу біблеїзмів. Вони визначаються в кожному конкретному випадку залежно від перекладацької ситуації, тоб-

то прагматичної цілі перекладу, типу вихідного тексту й характеру ймовірного адресата перекладу (читача). Завдання перекладача полягає не лише в ідентифікації біблійного елемента у текстовальному масиві, співставленні з тим чи іншим типом, а й збереженні зв'язку перекладеного фрагмента з текстом Святого Писання. Таким чином перекладач повинен продовжити інтертекстуальний простір вихідного тексту. Важливим є і збереження функції біблеїзму в тексті перекладу. На додачу, невід'ємним є врахування розбіжностей у використанні біблеїзмів у мовній парі [15, с. 143–144].

Т. Клюкіна акцентує увагу ще й на частоті вживання біблійних інтертекстуальних елементів у тій чи іншій мові та їх стилістичних забарвленнях, адже, за її словами, біблеїзми рідко застосовуються з нейтральним стилістичним забарвленням. Це потрібно для того, щоб передати читачу те позитивне, негативне, іронічне, святкове чи яке-небудь інше враження, котре біблеїзм справляє на мовну аудиторію вихідного тексту [17].

На нашу думку, обидві дослідниці мають рацію, оскільки, вважаємо, що будь-який переклад має бути якомога більше наближений до оригіналу. А це означає максимальне збереження його елементів з усіх аспектами. Якщо автор вживає біблеїзм, очевидно, він робить це з певною метою. Тому невід'ємним є врахування функцій, стилістичного забарвлення, значення біблеїзмів. Варто звертати увагу і на розбіжності лексичного вираження біблеїзмів у мовних парах, адже й справді, на нашу думку, в перекладах Біблії той чи інший біблеїзм, наявний в одній мові, може бути відсутній в іншій або ж перекладений так, що втрачає своє значення чи його значення змінюється, тому біблеїзм треба таким чином замінити або перекласти, щоб зберегти інтертекстуальний простір твору. Та спершу перекладач сам повинен ще й правильно визначати біблеїзм.

Поділяємо думку О. Дзери, яка виділяє три етапи у процесі ідентифікації та перекладу біблеїзму:

1. декодування (перекладач повинен визначити біблійний прототекст, реставрувати форму ідентифікованого біблійного прототексту мовою оригіналу й мовою перекладу);

2. визначення й порівняння семіотично-когнітивного статусу біблеїзму в мові-джерелі та вихідній мові (важливим є розпізнати семіотичну трансформацію біблійного елемента, адже в тексті він може набувати нових смислів);

3. інференція (виведення перекладачем наміру автора щодо передачі певного значення, побудова гіпотези щодо інформативної інтенції автора) [9, с. 63–64].

Ми думаємо, що для повноцінного перекладу біблійних інтертекстуальних елементів вище зазначені етапи є невід'ємними і дуже доцільними. Окрім того, перекладачу слід враховувати цільову аудиторію перекладу. Біблеїзми часто потребують хороших знань Євангелія, аби їх розпізнати та правильно протлумачити. Тому чи завжди доцільним є збереження біблеїзму в тексті перекладу, якщо його може багато хто не зрозуміти? Це питання кожен перекладач повинен уже вирішувати сам. Тут йде мова про одомашнення або ж очуження біблеїзмів. Перекладач сам вирішує: зберегти інтертекстуаль-

ний елемент у тексті перекладу, але ризикнути його поверхневим розумінням з боку читача чи адаптувати цей елемент під читацьку аудиторію, разом з тим жертвуючи його самобутністю та розірвуючи зв'язок з прототекстом. Якщо він все ж приймає рішення зберегти біблійний інтертекстуальний елемент, то в такому випадку має подумати, як же допомогти читачу зрозуміти суть написаного. Це можуть бути якісь виноска з поясненнями, наприклад.

Переклад біблійних інтертекстуальних елементів, вибір стратегій і тактик напряму залежить ще й від типу біблеїзму. Якщо це біблеїзм-слово чи власне ім'я, чи цитата, то їх набагато простіше перекласти, аніж біблеїзми-фразеологізми, наприклад, адже саме в таких випадках перекладач стикається з проблемою адекватного та найбільш влучного перекладу, зрозумілого для читача тої чи іншої мови.

Досліджуючи роботи філологів, присвячені темі біблійних інтертекстуальних елементів, ми зробили висновок, що загалом усі стратегії і тактики перекладу біблеїзмів зводяться до наступних (використаємо приклади, наведені Н. Климович і Т. Клюкіною, але дещо скорочені й перекладені нами українською мовою) [13, с. 144–145; 16; 17; 27]:

– **еквівалентний переклад**, коли в перекладі застосовуються наявні в мовах еквіваленти чи аналоги біблеїзмів. Наприклад:

1) «*Well, think of wretches of our flesh and blood our flesh and blood...*» – *Подумай про нещасних димей, нашого тіла і крові...* (*Tess of the D'Ubervilles*);

2) «*He's goin' to hell on a poker, praise Gawd*» – *Він в пекло на кочерзі в'їде, слава Господу* (*The Grapes of Wrath*);

3) *Fiat Lux (Let there be light)* – *Нехай буде світло* (*Genesis 1:3*);

– **добавлення біблеїзму в текст перекладу**, коли у вихідному тексті немає біблійного елемента, але він є у тексті перекладу:

1) «*Ah!*» he said. «*Take the man for what he means*» – *Господи! Не шукай ти в сказаному більше того, що там є* (*The Portrait of a Lady*);

2) «*It was very probably this sweet-tasting property of the observed thing in itself that was mainly concerned in Ralph's quickly-stirred interest in the advent of a young lady who was evidently not insipid*» – *Заборонений плід солодкий, і, напевно, саме ця обставина була причиною того, що розряду зануд, викликало в Ральфа раптово зацікавленість* (*The Portrait of a Lady*);

– **відкидання або ж пропущення біблеїзму під час перекладу**, коли у мові перекладу немає аналога:

1) «*My God, she's a-getting' big,*» he said. – *Ну ї грубує вона в нас!* (*The Grapes of Wrath*);

2) «*Clare's late enthusiasm for Tess had infected her through maternal sympathies, till she had almost fancied that a good thing could come out of Nazareth – a charming woman out of Talbothays Dairy*» – *Захоплення, з яким Клер ще недавно говорила про Тесс, пробудило в ній материнське співчуття, і вона вже майже готова була повірити, що на її місці Телботейс можна знайти чарівну жінку* (*Tess of the D'Ubervilles*);

– антонімічний переклад:

1) «*God Almighty, the fan belt's gone!*» – *А чорт!*
Ремінь лопнув у вентиляторі! (*The Grapes of Wrath*);

2) «*The women are positive demons*» – *Жінки – це справжні ангели з рожеками!* (*Lady Chatterley's Lover*);

– заміна біблеїзму, тобто передача його іншим, небіблійним варіантом (дуже схоже до тактики відкидання біблеїзму):

1) «*Christ, look at 'er!*» – *Полюбуйтесь-но. Ну і ну!* (*The Grapes of Wrath*);

2) «*By God, she's gettin' cold, ain't she?*» – *Ух му!*
А стало прохолодно! (*The Grapes of Wrath*);

– описовий переклад, коли перекладач ніби пояснює біблеїзм:

«*It was the keeper, he stood in the path like Baalam's ass, barring her way*» – *Стояв нерухомо, вперто, і загороджував їй шлях. Це був єгер* (*Lady Chatterley's Lover*);

Цікавими є біблійні цитування, які передаються в тексті перекладу відповідними цитатами з Біблії (вони називаються прямими цитуваннями), або ж цитати, які навмисне модифікуються автором за допомогою додавання власних слів, скорочень чи заміни деяких компонентів (такі цитати використовуються в ролі інтертекстуальних елементів набагато рідше). Для прикладу [27, с. 512-513]:

1) «*The Heavens declare the Glory of God, and the Firmament sheweth His handiwork*» – «*Небеса оповідають славу Богу, і діло рук Його проголошує твердь небесна*» (*American Tragedy*) (*The Old Testament / Psalm 18:2*);

2) «*Thy desire shall be to thy mate*» – «*І буде до жінки твоєї поянг твоїй*» (*American Tragedy*) (*The Old Testament, Genesis, 3:16*).

Список літератури:

1. Барт Р. От произведения к тексту. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва : Прогресс, 1989. С. 413–423.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. Москва : Худож. лит., 1975. 504 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Сост. С. Бочаров, примеч. С. Аверинцев и С. Бочаров. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
4. Верещагин Е.М. Библийская стихия русского языка. *Русская речь*. 1993. № 1. С. 90–98.
5. Воронкова В.Г., Швачко С.О. Лінгвофілософські аспекти інтертекстуальності: архетипне й символічне. Рецензія на монографію Переломової О.С.: Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: Монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. 208 с. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_24.pdf (дата звернення: 06.06.2019).
6. Гак В.Г. Особенности библийских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библийскими фразеологизмами). *Вопросы языкознания: сборник научных статей*. 1997. № 5. С. 55–65.
7. Гринишина І.І., Марченко Т.М. Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору. *Наукові видання Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Літературознавство»*. 2012. № 12. С. 31–35.
8. Денисова Г. Інтертекстуальність і семиотика переклада: можливості і способи передачі інтекста. Текст. Інтертекст. Культура : сб. докл. междунар. науч. конф. Москва, 4-7 апреля 2001. Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова; ред.-сост.: В.П. Григорьев, Н.А. Фатеева. Москва: Азбуковник, 2001. С. 112–128.
9. Дзера О.В. Біблема як одиниця біблійного інтертексту: перекладознавчий підхід. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2018. № 9. С. 61–67.
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семиотики текстів. Пер. з англ. М. Гірняк. Львів : Літопис, 2004. 384 с.
11. Жевнерович Е.Э. Библизмы как лексические единицы в русской и английской лингвистике. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/189893> (дата звернення: 07.06.2019).
12. Женетт Ж. Палимпсесты: Литература во второй степени. *Фигуры: Работы по поэтике*: в 2 т. Москва, 1998. С. 79–93.
13. Климович Н.В. Библизмы в художественном тексте: типологический, функциональный и переводческий аспекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Иркутск, 2011. URL: <http://cheloveknauka.com/v/343165/a/?#?page=1> (дата звернення: 13.06.2019).
14. Климович Н.В. К вопросу об определении библизма в лингвистике. URL: <https://freedocs.xyz/docx-170771102> (дата звернення: 12.06.2019).

У другому випадку маємо приклад модифікованого цитування, адже в оригіналі, в англійському перекладі Біблії, воно звучить так [26]: «*Thy desire shall be to thy husband*».

Висновки і пропозиції. Отже, переклад біблеїзмів, як і будь-яких інших інтертекстуальних елементів, є непростим завданням. Перекладач повинен не лише вміти ідентифікувати біблійний елемент у тексті, але й правильно його передати, звертаючи увагу на його тип, семантичне та символічне значення, функціонування в тій чи іншій мові, стилістичне навантаження. Загалом переклад біблійних інтертекстуальних елементів зводиться до двох принципів: одомашнення та очуження. Перекладач робить вибір: пожерувати біблеїзмом заради ліпшого сприйняття тексту читачем чи ускладнити розуміння тексту останнім, але зберегти біблійний інтертекстуальний елемент, наголосити на його унікальності та важливості.

В основному виділяють такі тактики перекладу біблійних інтертекстуальних елементів: еквівалентний або аналоговий переклад, заміна біблеїзмів, антонімічний та описовий переклади, додавання або ж відкидання (чи пропущення) біблеїзму.

На нашу думку, вибір тої чи іншої тактики перекладу має залежати від кожного конкретного тексту та цільової аудиторії, для якої, власне, й створюється переклад. За Т. Клокіною біблійні інтертекстуальні елементи рідко вживаються з нейтральним стилістичним забарвленням [17]. Тому вважаємо, що найкраще зберегти біблеїзм у тексті перекладу, адже він доповнює смисловий план твору, стилістично забарвлює текст та маркує його зв'язок з біблійними сюжетами, мотивами, образами тощо, таким чином допомагаючи глибше осягнути змістовий план твору.

15. Климович Н.В. Особенности перевода интертекстуальных элементов библейского происхождения в художественном тексте. *Вестник ТГПУ*. 2013. № 10(138). С. 141–147.
16. Климович Н. К вопросу о приемах перевода библеизмов-слов в художественном тексте. URL: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/22975/1/K_вопросу_о_приемах_перевода_библеизмов-слов.PDF (дата звернення: 14.06.2019).
17. Клюкина Т.П. Особенности употребления и перевода английских и русских библеизмов. *Альманах «Столотворение»*. 2003. № 8–9. URL: http://samlib.ru/w/wagarow_a_s/klyuk-bible-phrases.shtml (дата звернення: 15.06.2019).
18. Копейцева Л.П., Дрібноход І.О. Структуротворчі модули змістової організації художнього тексту. С. 157–160. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/954/1/1.pdf> (дата звернення: 02.06.2019).
19. Кремнева А.В., Обнорская М.Е. Библейские мотивы в произведении Д. Стейнбека «На восток от Эдема». URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/bibleyskie-motivy-v-proizvedenii-d-steynbeka-na-vostok-ot-edema> (дата звернення: 15.06.2019).
20. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. Косикова. Москва : ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
21. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 1991. 324 с.
22. Статкевич Л.П. Форми реалізації інтертекстуальності в тексті художнього твору. URL: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/statkevich.pdf (дата звернення: 05.06.2019).
23. Фатеева Н.А. Интертекстуальность в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. Москва, 2007. 280 с.
24. Фока М.В. Інтертекстуальність як спосіб формування підтексту. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2017. № 2(49). С. 10–13.
25. Шкуран О.В. Біблеїзм: етимологія та реалії. *Мовна парадигма східнослов'янських мов*. Міжнародна науково-практична конференція. Збірник матеріалів (Луганськ, 21-22 квітня 2016 року). Луганськ, 2016. С. 55–58.
26. King James Bible. URL: <https://www.kingjamesbibleonline.org/Genesis-Chapter-2/> (дата звернення: 17. 06. 2019).
27. Klimovich N.V. Intertextual Elements and Methods of Translation (on the Basis of Translation of English and American Fiction from English into Russian). *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences* 4. 2010. № 3. Pp. 509–517.
28. Klimovich N.V. Phenomenon of Intertextuality in Translation Studies. *Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences* 2. 2014. № 7. Pp. 255–264. URL: http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/10227/06_Klimovich.pdf;jsessionid=458347092791293776DEB8B055D1C568?sequence=1 (дата звернення: 05.06.2019).

References:

1. Bart, R. (1989). Ot proizvedeniia k tekstu [From the Literary Work to the Text]. *Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika* [Selected Works: Semiotics. Poetics], Moscow: Progress, pp. 413–423. (in Russian)
2. Bahtin, M.M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki: Issledovaniia raznykh let* [Literature and Aesthetics Issues: Studies of Different Years]. Moscow: Hudozh. lit., 504 p. (in Russian)
3. Bahtin, M.M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [The Aesthetics of Verbal Creation]. (Compiler S. Bocharov, comment by S. Averintsev i S. Bocharov). Moscow: Iskusstvo, 424 p. (in Russian)
4. Vereschchagin, E.M. (1993). Bibleiskaia stihia russkogo yazyka [Biblical Force of the Russian Language]. *Russkaia rech* [The Russian Speech], no. 1, pp. 90–98. (in Russian)
5. Voronkova, V.H., & Shvachko, S.O. (2008). *Linhvofilosofski aspekty intertekstualnosti: arkhetypne y symbolichne. Retenziia na monohrafiu Perelomovoi O.S.: Linhvokulturni kody intertekstualnosti ukraïnskoho khudozhnogo diskursu: diakhronichnyi aspekt: Monohrafiia*. Sumy: Vyd-vo SumDU, 208 s. [Linguo-philosophical Aspects of Intertextuality: Archetypal and Symbolic. Review of the Monograph by Perelomova O.S: Linguocultural Codes of Intertextuality of Ukrainian Art Discourse: Diachronic Aspect: Monograph. Sumy: SumDU Publishers, 208 p.] Available at: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_24.pdf (accessed 6 June 2019). (in Ukrainian)
6. Gak, V.G. (1997). Osobennosti bibleiskih frazeologizmov v russkom yazyke (v sopostavlenii s francuzskimi bibleiskimi frazeologizmami) [Features of Biblical Phraseology in the Russian Language (in Comparison with the French Biblical Phraseology)]. *Voprosy yazykoznaviia: sbornik nauchnykh statei* [Linguistics issues: a Collection of Scientific Articles], no. 5, pp. 55–65. (in Russian)
7. Hrynshyna, I.I., & Marchenko, T.M. (2012). Intertekstualnist ta yii rol v analizi literaturnoho tvoriv [Intertextuality and Its Role in the Analysis of a Literary Work]. *Naukovi vydannia Shkhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriiia «Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo»* [Scientific publications of Lesia Ukrainka Eastern European National University. Series «Philological Sciences. Literary Studies»], no. 12, pp. 31–35. (in Ukrainian)
8. Denisova, G. (2001) Intertekstualnost i semiotika perevoda: vozmozhnosti i sposoby peredachi inteksta. Tekst. Intertekst. Kultura [Intertextuality and Semiotics of Translation: Possibilities and Methods of the Intext Transmission. Text. Intertext. Culture]. Proceedings of the *International scientific conference (Russia, Moscow, Russian Science Academy, V.V. Vinogradov Russian Language Institute, April 4-7, 2001)* (eds. V.P. Grigoryev, N.A. Fateeva). Moscow: Azbukovnik, pp. 112–128. (in Russian)
9. Dzera, O.V. (2018). Biblema yak odynytisia bibliinoho intertekstu: perekladnavchyi pidkhid [Biblical Element as the Unit of the Biblical Intertext: Translation Approach]. *Naukovi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky». Movoznavstvo* [Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series «Philological Studies». Linguistics], no. 9, pp. 61–67. (in Ukrainian)
10. Eko, U. (2004) *Rol chytacha. Doslidzhennia z semiotyky tekstiv* [The Role of the Reader. Research on Text Semiotics]. (Translation from English by M. Hirniak). Lviv: Litopys, 384 p. (in Ukrainian)
11. Zhevnerovich, E.E. *Bibleizmy kak leksichiskie yedynitsy v russkoi i angliiskoi lingvistikie* [Biblical Expressions as Lexical Units in Russian and English Linguistics]. Available at: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/189893> (accessed 7 June 2019). (in Russian)
12. Zhenett, Zh. (1998). Palimpsesty: Literatura vo vtoroi stepeni [Palimpsests: Literature in the Second Degree]. *Figury: Raboty po poetike: v 2 t.* [Figures: Works on Poetics: in 2 vol.]. Moscow, pp. 79–93. (in Russian)
13. Klimovich, N.V. (2011). *Bibleizmy v hudozhestvennom tekste: tipologicheskii, funktsionalnyi i perevodcheskii aspekty. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk* [Biblical Elements in a Literary Work: Typological, Functional and Translation Aspects. Synopsis of the Thesis for the Degree of the Candidate of Philological Sciences]. Irkutsk. Available at <http://cheloveknauka.com/v/343165/a/?#?page=1> (accessed 13 June 2019). (in Russian)

14. Klimovich, N.V. *K voprosu ob opredelenii bibleizma v lingvistike* [On the Question of the Definition of a Biblical Expression in Linguistics]. Available at: URL: <https://freedocs.xyz/docx-170771102> (accessed 12 June 2019). (in Russian)
15. Klimovich, N.V. (2013). Osobennosti perevoda intertekstualnyh elementov bibleiskogo proiskhozhdeniia v hudozhestvennom tekste [The Features of the Translation of Intertextual Elements of the Biblical Origin in a Literary Work]. *Vestnik TGPU* [TSPU Bulletin], no. 10(138), pp. 141–147. (in Russian)
16. Klimovich, N. *K voprosu o priemah perevoda bibleizmov-slov v hudozhestvennom tekste* [On the Question of the Approaches of the Translation of Biblical Words in a Literary Work]. Available at: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/22975/1/K_voprosy_o_priemah_perevoda_bibleizmov-slov.PDF (accessed 14 June 2019). (in Russian)
17. Kliukina, T.P. (2003). Osobennosti upotrebleniia i perevoda angliiskih i russkikh bibleizmov [The Features of the Usage and Translation of English and Russian Biblical Expressions]. *Almanah «Stolpotvorenii»* [Almanac «Stolpotvorenii»], no. 8-9. Available at: http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/klyuk-bible-phrases.shtml (accessed 15 June 2019). (in Russian)
18. Kopieitseva, L.P., & Dribnokhod, I.O. *Strukturotvorchi modusy zmistovoi orhanizatsii khudozhnoho tekstu* [Structure Creation Forms of the Content Organization of a Literary Work]. Pp. 157–160. Available at: <http://eprints.mdp.u.org.ua/id/eprint/954/1/1.pdf> (accessed at 2 June 2019). (in Ukrainian)
19. Kremneva, A.V., & Obnorskaia, M.E. *Bibleiskie motivy v proizvedenii D. Steinbeka «Na vostok ot Edema»* [Biblical Motifs in «East of Eden» by Steinbeck]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/bibleyskie-motivy-v-proizvedenii-d-steinbeka-na-vostok-ot-edema> (accessed 15 June 2019). (in Russian)
20. Kristeva, Yu. (2000). Bahtin, slovo, dialog i roman [Bahtin, Word, Dialogue and Novel]. *Frantsuzskaia semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu* [French Semiotics: From Structuralism to Poststructuralism]. (Translation from French, compilation, introductory article by G. Kosikova). Moscow: IG Progress, pp. 427–457. (in Russian)
21. (1991). *Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu* [Holy Bible of the Old and the New Testament]. Ukrainian Bible 63 DC, United Bible Societies, 324 p. (in Ukrainian)
22. Statkevych, L.P. *Formy realizatsii intertekstualnosti v teksti khudozhnoho tvoriv* [Forms of Intertextuality Realization in a Literary Work Text]. Available at: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/statkevich.pdf (accessed 5 June 2019). (in Ukrainian)
23. Fateeva, N.A. (2007). *Intertekst v mire tekstov: Kontrapunkt intertekstualnosti* [Intertext in the World of Texts: Counterpoint of Intertextuality]. Moscow, 280 p. (in Russian)
24. Foka, M.V. (2017). Intertekstualnist yak sposib formuvannia pidtekstu [Intertextuality as the Way of Implication Formation]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Humanitarni nauky* [State and Regions. Series: Humanities], no. 2(49), pp. 10–13. (in Ukrainian)
25. Shkuran, O.V. (2016). Bibleizmy: etymolohiia ta realii [Biblical Expressions: Etymology and Realia]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference *Movna paradyhma skhidnoslovianskykh mov*. Collection of materials (Luhansk, April 21-22, 2016). Luhansk, pp. 55–58. (in Ukrainian)
26. King James Bible. Available at: <https://www.kingjamesbibleonline.org/Genesis-Chapter-2/> (accessed 17 June 2019).
27. Klimovich, N.V. (2010). Intertextual Elements and Methods of Translation (on the Basis of Translation of English and American Fiction from English into Russian). *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, no. 3, pp. 509–517.
28. Klimovich, N.V. (2014). Phenomenon of Intertextuality in Translation Studies. *Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences* 2, no. 7, pp. 255–264. Available at: http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/10227/06_Klimovich.pdf;jsessionid=458347092791293776DEB8B055D1C568?sequence=1 (accessed 5 June 2019).